

Kamppailu tulevaisuuden tilasta: ekofeministisen metodologian näkökulmia ilmasto- ja ympäristöliikkeeseen

Sanna S. Lehtinen¹

Tiivistelmä – Kriittistä ympäristöoikeusteoreettista lähestymistapaa edustavassa artikkelissa tarkastellaan ekofeministisesti orientoituneen metodologisen lähestymistavan mahdollisuuksia selittää ja analysoida tämänhetkisiä kansainvälisiä ilmasto- ja ympäristöliikkeitä, joista tarkastelun kohteina ovat Fridays for Future, Extinction Rebellion ja Stop Ecocide. Artikkelissa havainnollistetaan, kuinka päivitetty ja uudelleen muotoiltu ekofeministinen metodologia sisältää ja tunnistaa luonnon sortamiseen liittyvän intersektionaalisen ja posthumanistisen diskurssin, ja kuinka se heijastelee tulevien sukupolvien tilan puolesta esitettyjä vaatimuksia. Artikkelissa pohditaan, minkälaisia välineitä ekofeministinen lähestymistapa voi tarjota ylisukupolvisten oikeuksien ja niihin liittyvien ajankohtaisten liikkeiden esittämien vaatimusten hahmottamiseksi. Artikkelissa tunnistetaan, että ekofeminismin yhdessä kriittisen ympäristöoikeuden kanssa oikeusajattelulle tuottamat keskeiset metodiset hyödyt ja havainnot liittyvät perinteisen tila-aikajärjestyksen ylittävien oikeussuhteiden intersektionaalisuuden hahmottamiseen, oikeusjärjestelmässä vallitsevien dualismien osoittamiseen ja korjaamiseen kumppanuuteen perustuvalla luontosuhteella ja ympäristöön kohdistuvan väkivallan ymmärtämiseen ylisukupolvisena, tulevien sukupolvien oikeuksia loukkaavana luonnontuhontana.

Asiasanat: ekofeminismi, kriittinen ympäristöoikeus, tulevat sukupolvet, ilmastoliike, ekokriisi

1. Johdanto

Ilmaston kuumeneminen, elonkirjon köyhtyminen ja ympäristön liikkakäyttö kytkeytyvät ihmisoikeuksiin, feministisiin kysymyksiin ja intersektionaalisuuteen, kuten eriarvoisuuteen suhteessa sukupuoleen, luokkaan, rotuun ja sukupolveen. Kun hurrikaani Katrina vuonna 2005 pyyhkäisi New Orleansin kaupungin yli Yhdysvaltain etelärannikolla, merkittävä osa uhreista oli mustia naisia ja heidän lapsiaan.² Katastrofi vaikuttaa edelleen aikuiseksi kasvaneen sukupolven kokemuksiin sosiaalisesta epäoikeudenmukaisuudesta.³ Nyt lähes kaksi vuosikymmentä myöhemmin Pakistanin tulvat, Afrikan sarven nälkäkriisi ja Australian maastopalot edustavat vain muutamia esimerkkejä siitä, kuinka ekokriisin kytkökset sosiaalisen epäoikeudenmukaisuuden eri muotoihin ovat entisestään moninaistuneet ja ylisukupolvistuneet.⁴

1 Kiitän Tiina ja Antti Herlinin säätöitä ja Suomen Kulttuurirahastoa tutkimukseni tukemisesta, anonyymejä vertaisarvioitsijoita hyödyllisestä palautteesta sekä Ida Koivistoa, Pauli Rautiaista ja Iina Järviä kommentteista ja kannustuksesta artikkelin kirjoitusprosessin aikana.

2 Ks. tarkemmin esim. Arffman 2022.

3 Dokumenttielokuvasssa Katrina Babies (2022) ohjaaja Edward Buckles Jr. haastattelee Katrinasta selviytyneitä mustia lapsia. Aikuisiksi kasvaneet lapset kuvailevat, kuinka heidän traumansa kodin, yhteisön ja elämäntavan menettämisestä hurrikaanin seurauksena on sivuutettu.

4 YK:n kehitysohjelman (UNDP 2023) mukaan ilmastovaikutusten seurauksena rannikoiden tulvat kasvavat viisinkertaisiksi kuluva vuosisadan aikana, mikä tarkoittaa yli 70 miljoonan ihmisen asuinalueita. UNICEF:n raportti The Coldest Year of the Rest of Their Lives (2022) ennustaa, että vuoteen 2050 mennessä lähes puolet Afrikan ja Aasian lapsista elää äärimmäisen korkeista lämpötiloista kärsivissä maissa. Australian hallinnon raportin (<https://soe.deceew.gov.au>) mukaan maastopalot ovat pahentaneet käynnissä olevaa sukupuuttokriisiä.

Kathleen Birrell ja *Daniel Matthews* esittävät, että oikeusteoreettisessa ajattelussa, jopa kriittisessä sellaisessa, on laiminlyöty ekokriisin oikeustieteelle ja oikeuskäytännölle tuottamat haasteet, koska ekokriisin tuottamia eriarvoistavia todellisuuksia ei ole huomioitu eikä käsitteellistetty riittävästi.⁵ Tässä artikkelissa tarkoituksena on osaltaan korjata laiminlyöntiä ekofeministisen näkökulman avulla. Feministinen oikeustiede on perinteisesti kohdistanut kritiikkinsä sellaisiin oikeuden ulossulkeviin ominaisuuksiin, jotka rakenteellisesti mahdollistavat ja ylläpitävät sortavia vallankäytön muotoja. Tässä artikkelissa sovelletaan ekofeminismia metodologisena lähestymistapaa pohdittaessa uudenlaisia ja vaihtoehtoisia keinoja tutkia ja ymmärtää oikeutta ympäristöön *tilana*, jota on patriarkaalisten valtarakenteiden kautta pyritty hallitsemaan ja rajoittamaan läpi historian.⁶

Tilan käsite ymmärretään tässä artikkelissa mahdollisimman laajasti, maantieteilijä *Doreen Massey*n tulkintaa mukaillen. Siinä missä 'paikka' (*place*) edustaa tiettyä pistettä ajassa, 'tila' (*space*) on ajan ja paikan ylittävää ja läpäisevää.⁷ Esimerkiksi edellä mainittu hurrikaani Katrina ei vaikuttanut vain *paikkaan* silloisessa nykyhetkessä, vaan myös ylisukupolvisesti siihen tulevaisuuden *tilaan*, jossa nyt aikuiseksi kasvanut sukupolvi jälkeläisineen elää. *Ari Hirvonen* on kuvannut kaupunkitilaa poliittisen, taloudellisen ja oikeudellisen vallan ja kontrollin määrittelemäksi epätasa-arvon tilaksi.⁸ Tässä artikkelissa sellaista edustaa koko ihmisen asuttama planeetta, jonka epätasa-arvon tilan purkamista ilmastoaktivistit ja -liikkeet vaativat. Naitä vaatimuksia lähestytään tässä artikkelissa ekofeministisen metodologian avulla.

Ekofeministinen lähestymistapa voi tarjota vaihtoehdon sellaiselle aikamme hegemoniselle yhteiskunnalliselle paradigmatlle, joka sortaa paitsi naisia, myös luontoa, alkuperäiskansoja, vähemmistöjä, lapsia, nuoria ja tulevia sukupolvia. Esimerkiksi Fridays for Future (FFF) ja Suomessa Elokapiinana tunnettu Extinction Rebellion (XR) kiinnittävät vaatimuksensa ympäristön ja ilmaston suojelun lisäksi sosiaaliseen oikeudenmukaisuuteen ja intersektionaaliisiin arvoihin. Stop Ecocide -kampanjan (SE) takana vaikuttava liike puolestaan ajaa luontoon kohdistuvan väkivallan, luonnontuhonnan kansainvälistä kriminalisointia. Viime vuosina ilmastoaktivistit ovat siirtyneet myös oikeussaleihin, kun strategisen litigaation hyödyntäminen ilmastoliikkeen piirissä on lisääntynyt.⁹ Kuten kasvava ilmastokanteiden määrä osoittaa, ilmasto- ja ekokriisin seurausten ehkäisemiseen liittyvien toimien laiminlyöntiä voidaan pitää erityisesti lasten ja nuorten tulevaisuuteen ratkaisevasti vaikuttavana ylisukupolvisena ihmisoikeusloukkauksena.¹⁰ Aiheen ajankohtaisuudesta huolimatta sitä on tutkittu verrattain vähän, etenkin Suomessa.¹¹

5 Birrell – Matthews 2020a; 2020b.

6 Pyrkimyksellä hallita ja rajoittaa tiloja, joissa naiset saavat liikkua, työskennellä, juoda alkoholia tai ylipäätään elää ja olla olemassa, on pitkä historia. Tarkemmin johdantona feminismin suhteesta tilaan ks. esim. Delap 2020.

7 Massey 2005.

8 Hirvonen 2011.

9 Strategisella litigaatiolla tarkoitetaan sopivien yksittäistapausten etsimistä oikeuskanteiden nostamista varten uudenlaisen lain-tulkinnan ja sitä kautta laajemman yhteiskunnallisen muutoksen aikaansaamiseksi. Ks. esim. Heiskanen 2019; Rautiainen 2020.

10 Columbian yliopiston ilmasto-oikeuden tutkimuskeskus Sabin Centerin ylläpitämässä tietokannassa (<https://climatecasechart.com/about/>) on kirjoitushetkellä helmikuussa 2025 kaikkiaan 2 953 oikeuskannetta. Esimerkkeinä merkittävistä oikeustapauksista ks. esim. Alankomaiden korkeimman oikeuden ratkaisu niin kutsutussa Urgenda-tapauksessa (20.12.2019, ECLI:NL:HR:2019:2007) ja Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen (EIT) ratkaisu tapauksessa *KlimaSeniorinnen v. Sveitsi* (no. 53600/20).

11 Ks. Mutanen 2023.

Tässä artikkelissa esitetään, että kriittisesti orientoituneeseen (ympäristö)oikeusteoriaan yhdistetyn ekofeministisen metodologisen lähestymistavan avulla on mahdollista käsitteellistää ja täydentää esimerkiksi ihmisoikeuksiin ja luonnontuhontaan liittyviä kysymyksiä (post)-antroposeenin edellyttämällä tavalla.¹² Tätä havainnollistetaan analysoimalla ilmasto- ja ympäristöliikkeiden esittämiä vaatimuksia tulevien sukupolvien tilan puolesta suhteessa nykyisten sukupolvien siihen kohdistamaan riistoon. Artikkelissa jatketaan kriittiseen ympäristöoikeuteen kiinnittyvää kotimaista tieteellistä keskustelua¹³ vastaamalla erityisesti suuntauksen piirissä esitettyyn kutsuun muotoilla uudenlaisia ja vaihtoehtoisia metodologioita ympäristön lähestymiseksi oikeudellisenä tutkimuskohteena. Samalla artikkeli on uusi avaus ylisukupolvisten oikeuksien tutkimuksessa.

Kriittisellä ympäristöoikeudella tarkoitetaan tässä sellaista ympäristöoikeudellista lähestymis- ja ajattelutapaa, johon on suuntauksen keskeisen teoreetikon *Andreas Philippopoulos-Mihalopoulosin* mukaan sisäänkirjoitettu kolme periaatetta oikeuden ja ympäristön välisten suhteiden jäsentämiseksi ja kuvittelemiseksi uudella tavalla: Perinteisten oikeudellisten erottelujen kyseenalaistamiseksi tarvitaan ensinnäkin uusia metodeja. Haasteena on samanaikaisesti pyrkiä ekokriisin ratkaisujen välittömään edistämiseen sekä luovaan ajatteluun, joka ei noudata perinteisiä ongelmanratkaisun sääntöjä. Tämä vaatii radikaalia poikkitieteellisyyttä ja avoimuutta monitieteisille käsitteille ja käytännöille. Kaksi muuta periaatetta liittyvät oikeuden uusiin kieloppeihin ja perspektiiveihin.¹⁴

Artikkeli rakentuu kolmesta osasta. Se alkaa lyhyellä katsauksella ekofeminismin perinteeseen, minkä jälkeen esitellään ehdotus ekofeminismistä metodologisena lähestymistapana. Muotoiltua lähestymistapaa havainnollistetaan analysoimalla ilmasto- ja ympäristöliikkeiden vaatimuksia. Tarkastelun kohteina ovat FFF, XR ja SE. Lopuksi kootaan yhteen keskeiset havainnot liikkeiden vaatimuksista ja ekofeministisen lähestymistavan eduista niiden luennassa. Artikkelissa tutkitaan, minkälaisia oikeudellisia ulottuvuuksia liikkeiden vaatimukset sisältävät, ja kuinka niitä on mahdollista tulkita ekofeministisestä näkökulmasta.

2. Ekofeminismistä pääpiirteittäin

Ekofeministinen lähestymistapa edustaa kiteytettynä intersektionaalisia ympäristöön liittyviä diskursseja, joissa ihmisen ja luonnon välisessä alistamissuhteessa tunnistetaan samankaltaisia hierarkioita kuin sukupuoleen, rotuun, luokkaan, seksuaalisuuteen ja fyysisiin ominaisuuksiin perustuvassa rakenteellisessa epäoikeudenmukaisuudessa. Ekofeministisen suuntauksen ensiaskleet ajoittuvat ympäristöliikkeen syntyyn, feminismin toiseen aaltoon ja radikaaliin ekologiseen feministiseen ajatteluun. Ekofeminismin käsitettä käytti ensimmäisen kerran ranskalainen feministi *Françoise D'Eaubonne* teoksessa *Le féminisme ou la mort* (1974). Siinä hän esittää, että naisten sorron ja luonnon sorron välillä on suora yhteys eikä kummankaan vapau-

12 Postantroposeenin tutkimuksessa painotetaan, että sen sijaan, että keskusteltaisiin siitä, milloin ja miten antroposeeni alkoi, tulisi tarkastella myös sitä, miten antroposeeni päättyi ja mitä sen jälkeen tapahtuu. Ks. tarkemmin esim. Heikkurinen 2021, s. 96.

13 Uudenlaiset teoreettiset lähestymistavat tulevaisuuden ympäristöoikeuteen ovat viime vuosina alkaneet jalkautua myös kotimaiselle tutkimuskentälle. Ks. esim. Lehtinen 2021; Viljanen 2021.

14 Ks. tarkemmin Philippopoulos-Mihalopoulos 2017.

tuminen voi tapahtua ilman toista. D'Eaubonnen ohella vastaavia ajatuksia 1970-luvulla hahmottelivat muiden muassa *Mary Daly* ja *Carolyn Merchant*.¹⁵

Radikaalit ekofeministit saivat osakseen kritiikkiä jo aikalaisfeministeiltään. Esimerkiksi feministitutkija *Audre Lorde* nosti esille vuonna 1979 avoimessa kirjeessään Dalylle, kuinka tämän samana vuonna julkaistu teos *In Gyn/ecology: the Metaethics of Radical Feminism* keskittyy vain valkoisten naisten oikeuksiin ja jättää ulkopuolelle värilliset naiset.¹⁶ Silloinen radikaali suuntaus onkin teoreettisena perinteenä epäilyksettä vanhentunut kulttuurisidonnaisten ja ulossulkevien piirteidensä vuoksi.¹⁷ Soveltuakseen 2020-luvun ihmisoikeuksiin ja luonnontuhontaan liittyvien kysymysten, kuten käynnissä olevan ekokriisin, tarkasteluun ekofeministiseen lähestymistapaan on sisällytettävä intersektionaalinen diskurssi. *Kimberlé W. Crenshaw* nosti 1980-luvun lopussa esiin intersektionaalisuuden käsitteen suhteen feministiseen teoriaan osoittamalla, kuinka mustien naisten ja muiden marginalisoitujen ihmisten oikeudet jäävät näkyttömiksi valkoisen ylivalan ja patriarkaatin dominoimassa oikeusjärjestelmässä.¹⁸ Intersektionaalista ajattelua oli kuitenkin harjoitettu myös tätä ennen.¹⁹ Esimerkiksi *Angela Davis* ja *bell hooks* käsitelivät samoja teemoja kirjoituksissaan jo 1980-luvun alussa.²⁰

Intersektionaalisesta feminismistä on nykyään useita tulkintoja sekä teoriana että metodologisena työkaluna. Ydinajatuksena on kuitenkin tutkia, kuinka erilaiset luokittelut kietoutuvat toisiinsa.²¹ Ekofeminismin sisällytetyn intersektionaalisen lähestymistavan avulla voidaan analysoida ekokriisin ja valtarakenteiden suhteita tunnistamalla erilaisia ympäristöä sortavia diskursseja.²² Tällä tavoin saadaan tietoa siitä, kuinka esimerkiksi luonnontuhonnan vaikutukset kietoutuvat sukupuoleen, rotuun, yhteiskuntaluokkaan, muunlaisuuteen tai sukupuolveen. Ekofeminististä metodologiaa voidaan näin soveltaa paitsi sukupuolten välisten, myös sukupuolvien välisten yhteiskunnallisten tila-aikahierarkioiden selittämisessä, oikeusjärjestyksen rakenteet mukaan lukien. Lähestymistavassa tunnistetaan, että juuri naiset, vähemmistöt, alkuperäiskansat²³ ja muunlaiset²⁴ ovat todennäköisimmin niiden joukossa, joihin ympäristön pilaantuminen vaikuttaa eniten, ja että yhteiskunnan reunalla olevat kokevat usein nämä vaikutukset ensimmäisinä ja ankarimmin.²⁵

Ihmissen ja luonnon välinen valtasuhde on ekofeministien mukaan seurausta yhteiskunnan rakenteellisista dualismeista. Länsimainen kulttuuri on täynnä kontrasteja ruumiin ja mielen, järjen ja tunteen, subjektin ja objektin, individuaalin ja universaalin, maskuliinin ja feminiinin sekä kulttuurin ja luonnon välillä. Kriittiset ekofeministit, kuten *Donna Haraway* ja *Val Plum-*

15 Gates 1996, s. 7–8; Mies – Shiva 2014, s. 13; Tong 2017, s. 172.

16 Lorde 2022, s. 98–105.

17 Gates 1996, s. 13; Oksala 2023, s. 47–61.

18 Ks. Crenshaw 1989; 1991.

19 Ks. esim. Fisher 2016.

20 Ks. Davis 1981; hooks 1984. Intersektionaalisuuden käsitteen historiasta ja kritiikistä, ks. esim. Hancock 2016.

21 Ks. tarkemmin esim. Lykke 2010, s. 49–52.

22 Ks. esim. Kemmerer 2020; Mallory 2013.

23 Ekofeminismissä ei tunnisteta vain alkuperäiskansojen haavoittuvaa asemaa, vaan myös se, että ekokriisin ratkaiseminen vaatii alkuperäiskansojen näkökulmaa tutkimuksessa ja lainsäädännössä. Ks. esim. Gaard 2014.

24 Esimerkiksi Carol J. Adams sisällyttää teoksessaan *The Sexual Politics of Meat: A Feminist-Vegetarian Critical Theory* (1990) muunlaiset ekofeministiseen viitekehykseen tutkiessaan patriarkaatin ja lihan syönnin suhdetta.

25 Kings 2017.

wood, pitävät tällaisia kartesiolaisen dualismin²⁶ tuottamia jaotteluita keskeisimpänä syynä länsimaisen kulttuurin ekologisiin laiminlyönteihin ja väärinkäytöksiin. Dualismit syntyvät arvohierarkioista, joita ylläpidetään esimerkiksi seksuaalivähemmistöjen, alkuperäiskansojen tai luonnon alistamiseksi.²⁷ Pahimmillaan tämä johtaa myös tulevien sukupolvien sortamiseen, kun tässä hetkessä esimerkiksi luonnontuhonnan mahdollistavien yhteiskunnallisten rakenteiden seuraukset vaikuttavat tulevaisuuden elinympäristöihin.

Vaikka ekofeminismi nykyään eroaa varhaisista keskusteluistaan, on huomattava, että sen perinteessä esille nostetut ajattelijat ovat olleet ja ovat vieläkin suurelta osin länsimaisia. Ekofeminististä tutkimusta on kuitenkin tehty esimerkiksi Etelä-Aasiassa ja Latinalaisessa Amerikassa.²⁸ Yksi ekofeministisen ajattelun pioneereista, intialainen tutkija *Vandana Shiva*, esitti jo 1980-luvulla, että länsimainen patriarkaalinen ja kapitalistinen maailmankuva on suurelta osin vastuussa Intian ja globaalin etelän ympäristön pilaantumisesta.²⁹

Suomalaisessa tutkimuksessa ekofeminismin soveltamisesta löytyy muutamia tuoreita esimerkkejä ainakin filosofian, taloustieteen, kasvatustieteen ja nuorisotutkimuksen aloilta.³⁰ Pirstaloitumisesta³¹ ja marginalisoitumisesta huolimatta ekofeminismin voi nähdä sateenvarjona lähestymistavoille, jotka ovat peräisin samasta ympäristöllisestä feministisestä eetoksesta. Tässä artikkelissa eetoksen katsotaan perustuvan ennen kaikkea intersektionaalisuuteen ja sosiaaliseen oikeudenmukaisuuteen suhteessa terveelliseen ympäristöön ja luonnon itseisarvoon.

Metodologisena lähestymistapana ekofeminismi edustaa teorian ja käytännön monitieteistä yhdistelmää, joka soveltuu ympäristön, kansalaisuuden ja ihmisoikeuksien intersektionaalisuuden tarkasteluun.³² Tässä artikkelissa sitä käytetään metodologisena lähestymistapana kriittisessä (ympäristö)oikeustutkimuksessa. Seuraavassa osiossa esitellään, mitä annettavaa lähestymistavalla on oikeusajattelulle ja -tutkimukselle, ja miksi nykyiset oikeusteoreettiset lähestymistavat ekokriisiin eivät riitä. Esiteltävä lähestymistapa perustuu kolmeen elementtiin, joilla oikeudellista ajattelua olisi hyödyllistä vahvistaa. Ne ovat 1) ylilallisten ja -ajallisten oikeussuheteiden intersektionaalisuuden ymmärtäminen, 2) oikeusjärjestelmässä vallitsevien dualismien osoittaminen ja niistä eroon pyrkiminen ja 3) luonnontuhonnan hahmottaminen ylisukupolvisena väkivaltana, joka loukkaa tulevien sukupolvien oikeuksia.

26 Kartesiolainen dualismi viittaa ranskalaiseen filosofiin René Descartesiin (1596–1650), joka esitti mielen olevan ruumiista erillinen ei-fyysinen aine. Jo ennen Descartesia dualistista ajattelua harjoittivat esimerkiksi Platon (427–347 eaa.) ja Aristoteles (384–322 eaa.).

27 Gaard 2017, s. xxiv–xxv; Haraway 1991; Plumwood 1993.

28 Gaard 2017, xiv–xv. Ks. myös Schild 2019; Shiva 1988.

29 Shiva 1988, s. 219.

30 Ks. Aaltola 2020; Fransberg ym. 2021; Houtbeckers 2022; Hyvärinen – Koistinen – Koivunen 2021; Karhu 2022; Paavilainen 2022; Rosenberg 2020.

31 Kriittikin seurauksena jotkut ekofeministit ovat nimenneet lähestymistapansa uudelleen, mikä on osin johtanut suuntauksen pirstaloitumiseen. Ekofeminismistä käytettyjä muita termejä ovat esimerkiksi ekologinen feminismi (*ecological feminism*), ekologisen sukupuolentutkimus (*ecogender studies*), feministinen ekokritiikki (*feminist ecocriticism*) ja feministinen ympäristönsuojelu (*feminist environmentalism*). Banerjee – Bell 2007.

32 Mies – Shiva 2014, s. 13–14; Morrow 2016, s. 432–433; 2017, s. 291.

3. Ekofeminismi päivitettyinä metodologisena lähestymistapana

3.1. Ylitilallisten ja -ajallisten oikeussuhteiden intersektionaalisuus

Ekokriisi on ihmisoikeuskriisi, jonka vaikutukset eivät jakaudu tasaisesti tilassa ja ajassa, ja jota eri ihmisryhmien välinen epätasa-arvo entisestään syventää. Nykyisten ja tulevien sukupolvien välistä tilallis-ajallista epäoikeudenmukaisuutta ilmentää se, kuinka vähiten saastuttavat alueet kärsivät eniten ja ovat haavoittuvaisimpia ilmastovaikutuksille, kun samaan aikaan vauraat valtiot edelleen hyötyvät esimerkiksi fossiilitalouden kolonialismin seurauksena niille tuottamasta vauraudesta.³³ *Emily Jones* esittää, että osasyynä tähän on sortavia valtarakenteita ylläpitävä kansainvälisen oikeuden järjestelmä. Jones tarkastelee kansainvälistä oikeutta ja ympäristöoikeutta posthumanistisen feminismin teorioista käsin, joiden sisälle hän lukee myös kriittisesti orientoituneen feministisen ympäristöoikeustutkimuksen. Jonesin tutkimuksen lähtökohtana on, että kansainvälinen oikeus ei ole posthumanistinen instituutio huolimatta muodollisesta keskittymisestään näennäisesti posthumanistisen käsitteen, valtion, ympärille. Pohjimmiltaan moderni valtio on antroposentrinen käsite, joka on perustettu ajamaan tiettyjä etuja – etuja, jotka usein ovat yhtä kuin vallassa olevan (mies)eliitin edut.³⁴ Kuten jäljempänä kuvataan, nämä ovat rakenteita, joita myös aktivistit vaativat purettaviksi.

Nykyhetkessä käynnissä olevalla ekokriisillä on kauas tulevaisuuteen vaikuttavia seurauksia, joita voidaan tarkastella intersektionaalisesti myös suhteessa muunlaisuuteen. Kriisin seuraukset vahingoittavat ihmisten ohella muita eläinlajeja, niiden elinympäristöjä ja tulevaisuutta. Se, mitä eläinlajeja ja minkälaisia ympäristöjä tässä hetkessä alistetaan ja vahingoitetaan, on sidoksissa niiden arvoon ihmiselle. Elokuussa 2024 Suomussalmella esiin tullut uhanalaisten jokihelmisimpukoiden, kansankielisesti raakkujen, joukkotuho on tästä ajankohtainen esimerkki.³⁵ Tapahtuneen tiimoilta on keskusteltu muunlaisten oikeudesta niiden luonnolliseen elinympäristöön.³⁶ Ekofeministinen ajattelu tukee ajatusta tulevien sukupolvien käsitteen ymmärtämisestä mahdollisimman laajasti: nykyisten sukupolvien etuoikeutettu asema suhteessa tuleviin toiseuttaa tulevaisuuden sukupolvia, olipa kyse sitten esimerkiksi tulevaisuuden ihmisistä globaalin etelän alueella tai raakkujen ylläpitämisestä jokiekosysteemistä osana tulevaisuuden tilaa.

Keskustelu ympäristön oikeuksista, niiden loukkaamisesta ja kritiikki antroposentristä oikeusjärjestelmää kohtaan eivät ole uusia ilmiöitä. Jo vuonna 1972 *Christopher Stone* avasi kuu-luisassa artikkelissaan *Should Trees Have Standing? – Towards Legal Rights for Natural Objects* keskustelun siitä, pitäisikö puilla ja muilla luonnonvaroilla olla oikeuksia, ja sittemmin

³³ Kortetmäki 2020.

³⁴ Jones 2023.

³⁵ Arviolta jopa tuhansia raakkuja kuoli metsähakkuiden yhteydessä metsätyökoneiden ajettua niiden yli satoja kertoja. Ks. tarkemmin esim. Helsingin Sanomien uutinen Uhanalaisten raakkujen yli ajettiin ainakin 300 kertaa (23.8.2024), www.hs.fi/suomi/art-2000010649308.html.

³⁶ Ks. Suomen eläinoikeusjuristit ry:n ehdotus eläinten perusoikeuksista koskien luonnonvaraisten eläinten oikeutta elää vapaudessa ja luonnollisessa elinympäristössään (3 §): www.elaintenvuoro.fi/suomen-elainoikeusjuristit/#ehdotus. Viitattu 27.9.2024.

luonnon ja eläinten oikeuksien tutkimuksesta on muodostunut, ellei oma oikeudenalansa, niin ainakin tutkimussuuntauksensa.³⁷ Myöskään ajatus soveltaa ekofeminismia (ympäristö) oikeuteen ei ole uusi, harvoin hyödynnetty tosin.³⁸ Tuoreinta ekofeminististä oikeustutkimusta edustavat ainakin *Karen Morrow*, *S. Marek Muller* ja *Nicholas F. Stump*.³⁹ Suomessa ekofeminististä lähestymistapaa ei ole oikeustieteellisessä tutkimuksessa tiettävästi toistaiseksi sovellettu, vaikka feminististä oikeustiedettä ja naisoikeutta on kotimaisella tutkimuskentällä harjoitettu 1980-luvulta alkaen.⁴⁰

Tässä esitely ekofeministisen lähestymistavan ensimmäinen elementti kohtaa metodologisesti kriittisen ympäristöoikeuden kanssa, jossa keskeistä on nimenomaan oikeuden hahmottaminen (yli)tilallis-ajallisesti.⁴¹ Ihmisoikeustutkimuksen näkökulmasta elementti kiinnittyä käynnissä olevaan keskusteluun siitä, tulisiko puhua myös ympäristön ja eläinten ihmisoikeuksista tai kuinka ihmisoikeuksien käsitteen pitäisi kehittyä, jotta se edesauttaisi esimerkiksi ekokriisin ratkaisua ja muunlaisten suojelua.⁴² Se, että ihminen on yksi laji muiden joukossa, sisältää vastuun muusta luonnosta. Seuraavaksi tarkastellaan, kuinka ylhäältä alas muodostetun valtasuhteen sijaan vastuu tulisi muodostaa horisontaalisin hoiva- ja kumppanuussuhtein.

3.2. Eroon dualismeista

Ekofeministien mukaan ihmisen ja luonnon dualistinen ja vertikaalinen suhde on johtanut siihen, että ihmiskunta kykenee niin helposti ohittamaan luonnon ja muunlaisten oikeudet. Dualismeihin pohjautuva ajattelu tuottaa toiseuttamista ja alistamista.⁴³ Yhtenä dualismeja ylläpitävistä rakenteista voidaan tarkastella oikeusjärjestelmää. Laki ja oikeusjärjestelmä on totuttu perinteisesti näkemään vertikaalisesti jäsentyvänä sääntöjen ja periaatteiden hierarkiana. Oikeustieteellisessä tutkimuksessa usein harjoitettu oikeusdogmatiikka eli lain rakenteita systematisoiva lainopillinen päättely tulee herkästi luoneeksi luokitteluja ja suljettuja järjestelmiä.⁴⁴ Juuri tällaisen lohkoajattelun ekofeminismi haastaa.

Kotimaisella tutkimuskentällä ekokriisiä on 2020-luvulla sivuttu enimmäkseen lainopillisen systemaattisesti, sääntelyteoreettisesti ja ennen kaikkea yksittäisten oikeudenalojen sisältä käsin.⁴⁵ Tulevien sukupolvien oikeusaseman osalta keskustelu kotimaisella oikeustieteen kentällä vaikuttaisi olevan vasta alkamassa.⁴⁶ Kestävyysoikeuden tutkimusalan kehittymisen ja vakiintumisen myötä on kuitenkin nostettu esille ekokriisin ratkaisemisen vaativan myös oikeustieteeltä systeemistä uudistumista ja poikkitieteellistä tutkimusta.⁴⁷ Vaikka oikeusdogmaattisella tutkimuksella on etunsa, sen tarjoaman lainopillisen tarkastelun tuottama suppea näke-

37 Kurki 2022.

38 Ks. esim. Hughes 1995; Verchick 2004.

39 Ks. Morrow 2011; 2016; 2017; Muller 2020; Stump 2021.

40 Oikeus-lehti julkaisi ensimmäisen naisoikeuteen keskittyneen teemanumeron vuonna 1983. Oikeustieteen kentälle sijoittuvaa, oikeuden ja sukupuolen kysymyksiä tarkastelevaa tutkimusta kutsuttiin 1980- ja 1990-luvuilla Suomessa naisoikeudeksi. Samoin sukupuolentutkimus oli Suomessa vielä ennen 2010-lukua naistutkimusta.

41 Ks. esim. Lehtinen 2021.

42 Ks. esim. Halme-Tuomisaari – Rapin 2021; Kurki 2021.

43 Kings 2017, s. 70.

44 Ks. tarkemmin esim. Rautiainen – Koivisto 2018.

45 Esimerkkeinä eri oikeudenalojen lähestymistavoista ks. Mielityinen 2021; Romppanen ym. 2021; Salminen – Rajavuori 2021.

46 Kotkas 2025; Mutanen 2023.

47 Ks. esim. Paloniitty 2022; Romppanen – Huhta 2022; Soininen – Halonen – Similä 2021.

mys oikeudesta ja sen suhteesta ekokriisiin ei vastaa riittävän tehokkaasti kriisin luomiin viheliäisiin ongelmiin.⁴⁸ Ekokriisi on viheliäisenä ongelmana luonteeltaan transversaali; se ei välitä valtioiden rajoista eikä oikeudenalajaotteluista.⁴⁹

Kuinka dualismeista päästään eroon? Antroposentrinen maailmankuva, joka asettaa ihmisen myös oikeusjärjestelmässä luonnon yläpuolelle, tulisi *litistää*. 'Litistämisellä' viitataan tässä Margaret Daviesin horisontaalisesta oikeudesta käyttämään nimitykseen *flat law*.⁵⁰ Toisin sanoen hierarkkinen ja dualismeja ylläpitävä ympäristöoikeusajattelu, jossa ihmisellä on erilaisia ympäristöön kohdistuvia oikeuksia, vaatii litistämistä hierarkioita poistavalla tavalla. Tällöin elonkirjon turvaamiseksi ei riitä esimerkiksi vain antroposentrinen oikeus terveelliseen ympäristöön, vaan luonnolla tulisi olla oikeus voida hyvin omana entiteettinään, ei vain alisteisessa suhteessa ihmiseen. Dualismeista eroon pyrkiminen ei tarkoittaisi vertikaalisten oikeussuhteiden täyttämistä, vaan ensisijaisesti horisontaalista laintulkintaa luopumalla sellaisesta vallankäytöstä, joka mahdollistaa alemman asemaan toiseutettujen sörön.

Vaikka horisontaalinen oikeusajattelu ja luontoa sortavien oikeudellisten rakenteiden litistäminen saattavat vaikuttaa radikaaleilta ajatuksilta, ne eivät ole uusia, vaan kohtaavat alkupeäräiskansojen perinteiseen tietoon perustuvan relationaalisuuden kanssa. Tällaiseen hoivaan ja kumppanuuteen perustuvaan luontosuhteeseen viitataan usein termillä 'kincentric'.⁵¹ Litistäminen ei tällöin tarkoita antroposentrisen maailmankuvan korvaamista ekosentrisellä, vaan luonnon, ihmisen ja kulttuurin ymmärtämistä yhdessä, toisistaan erottamattomina ympäristön osina ja kumppaneina. Kulttuurintutkijat kuvaavat tällaista suhdetta ekologiseksi kytkeytyisyydeksi (*ecological connectivity*).⁵² Haraway puolestaan on vakiinnuttanut työssään luontokulttuurin (*natureculture*) käsitteen, jonka ydinsisältö on, että luontoa ei voida erottaa kulttuurista eikä ympäristöstä ihmisistä.⁵³

Luonto, kuten vaikkapa edellä mainittu raakku sen osana, huolehtii meistä ja tulevaisuudestamme monin tavoin.⁵⁴ Luonto tarjoaa hyvinvointia, suojaa, virkistystä sekä kulttuuria ja elämää itsessään. Oikeusajatteluun sovellettuna kinsentrinen kumppanuus ja ekologinen kytkeytyisyys voidaan ymmärtää tässä esitellyn ekofeministisen lähestymistavan toisen elementin pohjalta siten, että suhde ihmisen ja luonnon välillä, sekä tässä hetkessä että suhteessa tuleviin sukupolviin, edellyttää dualismeista eroon pyrkimistä. Tämän toteuttamiseksi on tässä osiossa ehdotettu antroposentrisen maailmankuvaan perustuvien valtasuhteiden litistämistä myös oikeusajattelun tasolla.

3.3. Luonnontuhonta ylisukupolvisena väkivaltana

48 Viheliäisellä ongelmalla, ekokriisin tapauksessa superviheliäisellä ongelmalla, viitataan kompleksiseen ja arvokonfliktien leimaamaan ainutlaatuisen ongelmaan, johon ei ole valmista ratkaisumallia. Ks. esim. Levin 2012.

49 Ks. tarkemmin esim. Lehtinen 2021.

50 Davies 2008.

51 Toistaiseksi käsitteellä ei ole vakiintunutta suomenkielistä käännöstä. Ks. tarkemmin käsitteestä Salmón 2000.

52 Ks. tarkemmin Harrison 2013, s. 204–226.

53 Haraway 2008; 2016.

54 Raakku pitää jokien pohjasoran hapekkaana ja puhdistaa vettä suodattaessaan siitä ravintonsa. Jopa 280-vuotiaaksi elävä raakku voi puhdistaa elinaikanaan yli kaksi miljoonaa litraa vettä. Vainionpää ym. 2023, s. 9.

Tässä osiossa hahmoteltava ekofeministisen lähestymistavan kolmas elementti yhdistää kaksi aiempaa. Filosofin *Michel Serresin* ajattelua mukaillen, tuhoamalla luontoa, ihminen tuhoaa itseään.⁵⁵ Toisin sanoen nykyisen sukupolven nykyistä ympäristöä vahingoittava toiminta vahingoittaa myös tulevien sukupolvien tilaa. Tällaisen ekologisen väkivallan ajallinen laajuus ja monimutkaisuus luovat haasteita oikeustieteelle erityisesti silloin, kun yritetään hahmottaa, miten ja missä määrin olemme itse osallisia tai syyllisiä luonnontuhontaan. Luonnontuhonnan vaikutusten hahmottamiseksi sitä usein käsitteellistetään samaan tapaan kuin kansanmurhia ja muuta laajaa ihmisiin kohdistettua väkivaltaa.⁵⁶ Luonnontuhonnan estämiseksi Serres esitti jo 1990-luvulla *luontosopimusta*. Kansanmurhat estävä yhteiskuntasopimus ei riitä, vaan tarvitaan sopimus, joka estää vastaavalla tavalla luonnon hävittämisen.⁵⁷

Luonnontuhonnan vaikutukset saavat erilaisia kerrannaisvaikutuksia tilassa ja ajassa. Tulevat sukupolvet eivät ole homogeeninen ja kollektiivinen joukko, ja siksi heidän oikeuksiensa tosiasiallinen turvaaminen vaatii tulevien sukupolvien intersektionaalisen luonteen hahmottamista ja sen tunnistavan oikeudellisen diskurssin muotoilemista, kuten edellä on esitetty. Esimerkiksi globaalin pohjoisen ja globaalin etelän välinen tämänhetkinen alueellinen eriarvoisuus ja luonnontuhonta tuottavat eriarvoisuutta myös alueiden tuleville sukupolville. Kuten jo mainittu hurrikaani Katrina 2000-luvun alussa osoitti, ekokatastrofien intersektionaalinen ulottuvuus on ollut tunnistettavissa jo vuosikymmeniä sitten. Silti vasta maaliskuussa 2022 YK julkaisi raportin, jossa se ensimmäistä kertaa tunnustaa yhteyden ilmastohätätilan ja sukupuolten tasa-arvon välillä.⁵⁸ Morrow korostaakin ekofeminismin ydinajatusta seuraten, että ekokriisiin liittyvien monimutkaisten ongelmien ratkaisemiseksi on tunnistettava sukupuolten epätasa-arvon yhteys ympäristön riistoon.⁵⁹ Tässä hahmotellun lähestymistavan mukaisesti Morrow'n ehdotukseen on lisättävä *sukupolvien* välinen epäoikeudenmukaisuus: luonnon hyväksikäyttöä ei voida lopettaa ilman tulevien sukupolvien tilan ja oikeuksien alistamisen lopettamista ja toisinpäin. Seuraavaksi tarkastellaan, missä määrin ympäristö- ja ilmastoliikkeiden vaatimuksiin vastaaminen toteuttaisi kyseistä eetosta.

4. Vaatimus elinkelpoisesta planeetasta

Jo vuonna 1992 Rio de Janeirossa pidetyssä YK:n ympäristökokouksessa kansainvälisen ilmasto-oikeuden ottaessa ensiaskeleitaan lapset ja nuoret vaativat toimia ympäristö- ja ilmasto-oikeudenmukaisuuden puolesta samankaltaisella retoriikalla kuin ilmastoaktivisti *Greta Thunberg* ja muut nuoret ilmastovaikuttajat nykyään.⁶⁰ Myöskään kysymys luonnon itseisarvosta ei ole ollut kansainvälisoikeudellisesti sivuutettavissa enää vuoden 1992 jälkeen, jolloin biologista monimuotoisuutta koskeva Rion sopimus (SopS 78/1994) astui voimaan. Kiihtyvä ekokriisi on kuitenkin tehnyt ympäristöliikkeiden argumenteista ja ekofeministisestä ajatte-

⁵⁵ Serres 1994.

⁵⁶ Ks. esim. Crook – Short – South 2018, jossa tarkastellaan kansanmurhan ja luonnontuhonnan yhteyttä ja vaikutusta alkupe-
räiskansoihin: toisen tuhoaminen tuhoaa myös toista.

⁵⁷ Serres 1994.

⁵⁸ Raportti (E/CN.6/2022/1) on ladattavissa osoitteesta www.un.org/press/en/2022/wom2213.doc.htm.

⁵⁹ Morrow 2016, s. 333.

⁶⁰ Cullis-Suzuki 2019.

lusta ajankohtaisempaa kuin milloinkaan aiemmin. Tässä osiossa tulkitaan ajankohtaisten ilmasto- ja ympäristöliikkeiden vaatimuksia tulevien sukupolvien tilan puolesta edellä esitellystä ekofeministisen metodologian näkökulmasta.

Tarkasteltavat liikkeet, FFF, XR ja SE toimivat globaalisti, mutta niiden alueellinen aktiivisuus ja järjestäytyneisyys vaihtelevat. *Henri Lefebvren* tilantuottamisteorian mukaan toimijuuden kautta vaikutetaan tiloihin ja muodostetaan uusia tiloja.⁶¹ Viime vuosien protestiaalto on osoittanut, että liikkeiden kestävän tulevaisuuden puolesta esittämät vaatimukset eivät koske vain ekokriisin ekologiaa, taloudellisia ja sosiaalisia seurauksia. Ne haastavat myös demokratian nykytilan ja pohtivat, miten demokraattista päätöksentekoa ja yhteiskuntaa tulisi kehittää.⁶² Tässä tarkasteltavien liikkeiden vaatimusten ja toimijuuden lähtökohtana oleva tila on elinkel-poinen planeetta.

Ilmastoliikkeet pyrkivät tyypillisesti vaatimaan vastuuta poliittisella tasolla, ja ovat siten motivoituneita vaikuttamaan nimenomaan poliittisiin johtajiin, mistä FFF ei ole poikkeus.⁶³ FFF on Thunbergin Tukholmassa elokuussa 2018 aloittamasta koululakosta alkunsa saanut globaaliksi kasvanut nuorten ilmastoliike, joka vaatii julkiselta vallalta konkreettisia ja ripeitä ilmastotoimia ja tutkijoiden kuuntelemista ilmasto-oikeudenmukaisuuden saavuttamiseksi.⁶⁴ Toisin kuin jäljempänä käsiteltävä XR, FFF ei vaadi kollektiivista vastuuta kaikilta, vaan nimenomaan valtaapitäviltä ja päättäjiltä.⁶⁵ FFF laati vuonna 2019 Sveitsin Lausannassa päättäjille kolme vaatimusta, jotka ovat maapallon keskilämpötilan nousun pysäyttäminen Pariisin il-mastosopimuksen (SopS 76/2016) mukaiseen 1,5 asteeseen, ilmasto-oikeudenmukaisuuden turvaaminen ja tiedeyhteisön kuunteleminen.⁶⁶ Tuomalla yhteen vaatimukset terveellisestä planeetasta ja oikeudenmukaisuudesta sekä kohdistamalla kritiikkinsä nimenomaan nuoria ja tulevia sukupolvia sortavat rakenteet mahdollistaviin päättäjiin, liike ilmentää ekofeministiseen eetokseen kiinnittyviä ympäristöllisen intersektionaalisuuden lähtökohtia.

FFF:n ensimmäisessä vaatimuksessa vedotaan suoraan Pariisin ilmastopimuksen tavoit-teisiin. Myös toiselle vaatimukselle ilmasto-oikeudenmukaisuudesta voidaan hakea oikeudel-lista perustaa sopimuksesta. Vaikka sopimusta on pidetty oikeudellisesti osin epäonnistuneena,⁶⁷ siinä avataan kuitenkin mahdollisuuksia ekofeministiseen luentaan. Sopimuksen johdannossa nostetaan esille elonkirjon haavoittuvuus ja sen turvaamisen merkitys sekä luonnon ja kulttuurin välinen kytkettyneisyys. Lisäksi johdannossa viitataan FFF:n vaatimaan ilmasto-oikeudenmukaisuuteen toteamalla, että sopimuksen osapuolet ”paneuvat merkille, että on tärkeää varmistaa kaikkien ekosysteemien, myös valtamerien ekosysteemien, toimintakyvyn säilyminen sekä luonnon monimuotoisuuden suojelu, jotka tietyissä kulttuureissa tunnetaan Äiti

61 Lefebvre esitteli teoriansa teoksessa *Production de l'espace* vuonna 1974. Lefebvren ajattelulla on ollut keskeinen rooli tilan käsitteen problematisoinnissa esimerkiksi suhteessa tiloja tuottavaan kapitalismiin, imperialismiin, kartografiaan, arkkitehtuuriin ja kaupunkisuunnitteluun. Tämän tilan teoreettisen käänteen myötä tila on alettu yhteiskuntatieteissä ymmärtää fyysistä tilaa abstraktimmin, sosiaalisesti ja kulttuurisesti tuotettuna ja kerrostuneena. Ks. tarkemmin Lefebvre 1991.

62 Buzogány – Scherhauser 2022.

63 Ks. esim. Thörn – Svenberg 2016.

64 Ilmastolakoissa usein kuultu iskulause ”Mitä me halutaan? Ilmastotoimia! Milloin? Nyt! Milloin, milloin, milloin? Nyt, nyt, nyt!” kiteyttää tämän. Alkuperäisessä englanninkielisessä iskulauseessa vaaditaan ilmasto-oikeudenmukaisuutta: ”What do we want? Climate justice! When do we want it? Now!”

65 Huttunen 2021.

66 Ks. <https://fridaysforfuture.org/what-we-do/our-demands/>. Viitattu 18.3.2025.

67 Bodansky 2016.

Maana, ja panevat merkille, että ’ilmasto-oikeudenmukaisuuden’ käsite on tärkeä joillekin, kun toimitaan ilmastomuutoksen käsittelemiseksi”.

Vaikka johdannolla ei ole vastaava oikeudellinen funktio kuin varsinaisella sopimustekstilä, se voi vahvistaa ja kehittää siinä mainittujen käsitteiden tai ideoiden käyttöä, kuten FFF:n vaatimaa ilmasto-oikeudenmukaisuutta. Tästä syystä *Vilja Johanssonin* mukaan Pariisin ilmastosopimuksen johdannon viittaus esimerkiksi juuri ilmasto-oikeudenmukaisuuteen on merkittävä.⁶⁸ Luonnon ja kulttuurin kytkeytyneisyyden tunnustaminen sopimuksen johdannossa Äiti Maana ei myöskään luovuta Äiti Maalle oikeuksia, mutta voi luoda pohjaa sellaiselle oikeuden kielelle, joka kehittyessään voi vielä jonain päivänä mahdollistaa horisontaalisen lainkirjoituksen ja -tulkinnan. Tässä suhteessa Ecuador on ollut edelläkävijä jo vuodesta 2008, jolloin se sisällytti ainoana maailman valtiona perustuslakiinsa luonnon oikeudet.⁶⁹ Sittenkin esimerkiksi Bolivia on säätänyt Äiti Maan oikeuksia koskevan lain. Käytännössä lain toteuttaminen on ollut heikkoa, mutta edes paperilla se on pyrkimys liittää oikeuden rakenteita vähemmän antroposentrisiksi.⁷⁰ Tässä yhteydessä on mainittava, että luonnon nimeäminen ’Äiti Maaksi’ liittyy myös ekofeminismiin erityisesti 1990-luvulla kohdistettuun kritiikkiin. Suuntausta syytettiin aatteellisuudesta ja hengellisestä luontosuhteesta, jossa naisella on luontaisesti miestä biologisempi yhteys luontoon.⁷¹ Päivitetyssä ekofeministisessä luennassa Äiti Maatulisikin ymmärtää edellä kuvatun kinsentrisen ihmisen ja luonnon kumppanuussuhteen kautta, jolla pyritään eroon myös sukupuolvia eriarvoistavista dualismeista ja valtarakenteista.

Pariisin ilmastosopimuksen johdannossa viitataan haavoittuvassa asemassa olevien ryhmien oikeuksiin ja sukupolvien väliseen oikeudenmukaisuuteen.⁷² Sopimuksessa on huomioitu myös ekokriisin paljastama tilallinen eriarvoisuus, esimerkiksi pienten saarivaltioiden kamppailu selviytymisestään.⁷³ Näistä viittauksista huolimatta kyse on kuitenkin siinä määrin yleisluontoisista ja suppeista ilmaisuista, jotka rajoittuvat lähinnä sopimuksen johdantotekstiin, ettei niitä voida pitää sukupolvien välisen oikeudenmukaisuuden suorana ja täsmällisenä tunnustamisena. Pariisin ilmastosopimuksen painopiste on näin enemmänkin sukupolvien *sisäisessä* oikeudenmukaisuudessa, eli vastuun oikeudenmukaisessa jakautumisessa nykyisten sukupolvien kesken, kuin niinkään sukupolvien *välisen* oikeuksien tai mahdollisten velvollisuuksien erityisessä huomioon ottamisessa.⁷⁴ Näin ollen sopimus voi tukea FFF:n vaatimusta tulevien sukupolvien oikeuksien toteutumisesta ja tulevaisuuden elintilan turvaamisesta vain epäsuorasti, esimerkiksi suojaamalla nykyisten sukupolvien ruokaturvaa tai luonnon monimuotoisuutta.

Tieteellisellä tiedolla on kenties kaikkein merkittävin rooli oikeudenaloista juuri ympäristö-oikeudessa. Kansainvälisen ympäristöoikeuden varovaisuusperiaate kuitenkin edellyttää val-

68 Johansson 2023, s. 239.

69 República del Ecuador, Constitución de 2008, artiklat 71–74.

70 Ks. tarkemmin Calzadilla – Kotzé 2018.

71 Gaard 2011; Merchant 2006; Oppermann 2013.

72 Sopimuksen johdannossa mainitaan ”alkuperäiskansojen, paikallisyhteisöjen, siirtolaisten, lasten, vammaisten henkilöiden ja haavoittuvassa asemassa olevien henkilöiden oikeudet ja oikeus kehitykseen sekä sukupuolten tasa-arvo, naisten voimaannuttaminen ja sukupolvien välinen oikeudenmukaisuus”.

73 Ks. Pariisin ilmastosopimuksen artiklat 4.6, 9.4, 9.9, 11.1 ja 13.3.

74 Lewis 2018.

tioilta toimia jo ennen tieteellistä varmuutta, kun vakava tai peruuttamaton seuraus ympäristölle on mahdollinen. Kun ekokriisin kohdalla kyse ei edes ole tieteellisestä epävarmuudesta, FFF:n kolmas vaatimus koskien tiedeyhteisön kuuntelemista on periaatteen näkökulmasta kiistaton. Esimerkiksi ratkaisussaan (9.4.2024) koskien tapausta *KlimaSeniorinnen v. Sveitsi* (no. 53600/20) EIT nosti ilmastovaikutusten osalta esille tieteellisen tiedon kiistattomuuden ja ylisukupolviset vaikutukset.⁷⁵ Kansainvälisen ympäristöoikeuden doktriinien asema ei kuitenkaan ole kaikkien periaatteidensa osalta vakiintunutta ja oikeudellisen vastuun osoittaminen on haastavaa, kuten meneillään oleva ilmastokanteiden trendi osoittaa.⁷⁶

Alun perin Isossa-Britanniassa vuonna 2018 syntyneen, samana vuonna myös Suomeen Elokapinana rantautuneen, XR-liikkeen vaatimusten juuret ovat kaikkein perustavanlaatuisimpien ihmisoikeuksien ytimessä ja massasukupuuton pysäyttämisessä. FFF:n tapaan myös XR esittää julkiselle vallalle kolme vaatimusta, Suomen Elokapina neljä.⁷⁷ Liike vaatii ensinnäkin valtioiden johdolta totuuden kertomista (*Tell the truth*). XR:n mukaan valtiot eivät tällä hetkellä viesti ekokriisistä riittävällä vakavuudella ja kiireellisyydellä. Suomessa liike vaatii hallitukselta ilmasto- ja ympäristöhätätilan julistamista ja säännöllistä kriisitiedotusta. Oikeudellisesti vaatimus kiinnittyy valtion tiedottamisvelvollisuuteen ja kansalaisten tiedonsaantioikeuksiin.⁷⁸

Viime vuosina etenkin XR:n tieblokkimielenosoitukset ovat herättäneet keskustelua.⁷⁹ XR:n toinen vaatimus koskeekin suoraa toimintaa (*Act now*). Se vaatii aktiivisia ja välittömiä toimia hiilineutraaliuden saavuttamiseksi ja luonnon suojelemiseksi: yhteiskunnan tulisi omaksua paradigma, jossa elämä on pyhää ja kaikkien toimien tavoitteena on turvata sen tulevaisuus. Tästä vaatimuksesta on tunnistettavissa kaikkein selkeimmin ekofeministinen eetos, jossa luonnon sortamisen lopettaminen on avain kaiken muunkin sorron lopettamiseen, tulevien sukupolvien riisto mukaan lukien. Tällaiseen vaatimukseen vastaaminen edellyttää valtioilta niiden rajat ylittävän ekstraterritoriaalisen vastuun kantamista ja positiivisten toimintavelvoitteiden täyttämistä. Jälkimmäisellä tarkoitetaan ihmisoikeuksien aktiivista turvaamista ja edistämistä. Samankaltaisista vaatimuksista on kyse myös strategisessa litigaatiossa. Julkisen vallan lisäksi XR laajentaa tämän vaatimuksen kollektiivisesti kaikkiin kansalaisiin eikä vaatimus ole kaukaa haettu esimerkiksi Suomen perustuslain (731/1999) näkökulmasta, jonka 20 §:ssä säädetään ympäristöperusoikeudesta. Pykälän ensimmäisessä momentissa vastuun luonnosta, sen monimuotoisuudesta, ympäristöstä ja kulttuuriperinnöstä todetaan kuuluvan *yhteisesti kaikille*. Vastaavia ympäristöperusoikeuden tunnustavia säännöksiä löytyy myös useiden muiden valtioiden lainsäädännöistä.⁸⁰

Kolmanneksi XR vaatii yhteiskunnallista muutosta demokratiaa laajentamalla (*Go beyond politics*), jolla se viittaa ennen kaikkea sellaiseen kansalaisyhteiskunnan systemiseen muutok-

⁷⁵ Ks. erityisesti ratkaisun kohdat 410–420, 550–552.

⁷⁶ Ks. esim. Koivurova 2014.

⁷⁷ XR:n vaatimukset on lueteltu liikkeen kansainvälisellä sivustolla osoitteessa <https://rebellion.global/>. Maakohtaiset tavoitteet pohjaavat näihin globaalisti linjattuihin vaatimuksiin. Ks. esim. Suomen Elokapinan vaatimukset <https://elokapina.fi/our-demands/>. Viitattu 8.9.2024.

⁷⁸ Kansainvälisistä ympäristöoikeudellisista instrumenteista esimerkiksi YK:n Euroopan talouskomission yleissopimus tiedon saatavuudesta, yleisön osallistumisesta päätöksentekoon sekä oikeuden saatavuudesta ympäristöasioissa (SopS 122/2004), Århusin sopimus turvaa kansalaisten oikeuden informaatioon, yleisön oikeuden osallistua ympäristöä koskevaan päätöksentekoon ja muutoksenhaku- ja vireillepano-oikeuden.

⁷⁹ Ks. Rikander – Muukkonen 2020.

⁸⁰ Boyd 2012.

seen ja suoraan demokratiaan, jossa kansalaiset otetaan aidosti mukaan ekokriisin ratkaisemiseen ja planeetan tulevaisuuden turvaamiseen. Tämän vaatimuksen toteuttamiseksi XR esittää ratkaisuksi ilmasto- ja ympäristöoikeuteen keskittyvää kansalaisfoorumia, jonka avulla kansalaiset voisivat tehdä poliittisia päätöksiä yhteisen hyvän nimissä, omat henkilökohtaiset intressinsä ylittäen.⁸¹ Kansalaisfoorumi toimisi näin myös ikään kuin tulevien sukupolvien edunvalvojana. Tämä vaatimus korjaisi toteutuessaan vallitsevaa yhteiskuntasopimusta kohti horisontaalisempaa ja inklusiivisempaa oikeutta ja Serres'n luontosopimusta ylisukupolvisen väkivallan ehkäisemiseksi.

Suomen Elokapiinan esittämä neljäs vaatimus on oikeudenmukainen muutos. Siinä Suomen hallitukselta vaaditaan ulko- ja sisäpolitiikkaa, jossa etusijalle asetetaan kaikkein haavoittuvimmassa asemassa olevat ja eniten ekokriisistä kärsivät ihmisyyhteisöt. Tämäkin vaatimus edellyttää valta- ja oikeussuhteiden intersektionaalista hahmottamista: ekokriisin oikeudenmukainen ratkaiseminen vaatii ulossulkevien ja toiseuttavien rakenteiden purkamista.

Siinä missä FFF ja XR vetoavat vaatimuksissaan voimassa olevaan kansainväliseen oikeuteen, kuten ihmisoikeusregiimiin ja ilmast sopimuksiin, SE kiinnittää vaatimuksensa suoraan uuden lainsäädännön luomiseen, ja liikkeen piirissä vaikuttaakin lukuisia oikeustieteilijöitä ja muita tutkijoita. Liikkeen vaatimuksena on, että kansainvälinen yhteisö tunnistaisi ja tunnus-taisi luonnontuhonnan rikokseksi Haagin kansainvälisessä rikostuomioistuimessa. Käytännössä tämä tarkoittaisi luonnontuhonnan kriminalisointia vuonna 2002 voimaan tulleen Rooman perussäännön (SopS 56/2002) nojalla. Sen 5.1 artiklan mukaan kansainvälinen rikostuomioistuin on toimivaltainen koko kansainvälistä yhteisöä koskevat neljässä vakavim-massa rikoksessa, joiksi luetaan joukkotuhonta, rikokset ihmisyyttä vastaan, sotarikokset ja hyökkäysrikos. Tähän luetteloon SE vaatii sisällytettäväksi myös luonnontuhonnan, jolla liik-keen laatiman määritelmän mukaan tarkoitetaan ”oikeudenvastaisia tai mielivaltaisia tekoja, jotka tehdään tietäen näiden tekojen aiheuttavan erittäin todennäköisesti vakavia ja joko laajamittai-sia tai pitkäaikaisia ympäristövahinkoja”. Esimerkkejä tällaisista mahdollisista rikoksista edus-tavat muun muassa öljyvudot, syvänmeren kaivostoiminta ja sademetsien hävittäminen.⁸² Kyse olisi siten niin laajamittaisesta luonnon vahingoittamisesta, että se ylittäisi esimerkiksi Suomen rikoslain (39/1889) 48 luvussa tarkoitetun vakavimman ympäristörikoksen, törkeän ympäristön turmelemisen (2 §).⁸³

Vaikka ympäristön- ja luonnonsuojelun kysymykset vaatisivat kansainväliseltä yhteisöltä aivan uudenlaista huomiota, ne ovat kansainvälisessä oikeudessa vasta tuloillaan.⁸⁴ Tällä hetkellä Rooman perussääntö sisältää vain yhden viittauksen ympäristön vahingoittamiseen. Artiklan 8.2 kohdassa (b)(iv) määritellään sotarikokseksi ”tahallinen hyökkäyksen aloittaminen tietoise-na siitä, että hyökkäys aiheuttaa sellaisia ihmishenkien menetyksiä tai vammoja siviilihenkilöille tai vahinkoa siviilikohteille tai sellaisia laajamittaisia, pitkäaikaisia ja vakavia ympäristövahinko-ja, jotka olisivat selvästi liiallisia verrattuna odotettavissa olevaan konkreettiseen ja välittömään yleiseen sotilaalliseen hyötyyn”. Mainitussa lainkohdassa ympäristön välinearvo määritetään

81 Reponen 2021, s. 172–173.

82 Higgins ym. 2013. Ks. myös www.stopecode.earth/legal-definition.

83 Nuotio 2023, s. 634.

84 Nuotio 2021, s. 34–35.

suhteessa sille tuotetun vahingon kautta mahdollisesti saavutettavaan sotilaalliseen hyötyyn. Toistaiseksi ei myöskään ole olemassa tunnustettua kansainvälistä mekanismia, jolla arvioida ja korjata sodan ympäristötuhoja.⁸⁵ Keskustelu sodan ympäristövahingoista on viime aikoina noussut erityisen ajankohtaiseksi Ukrainan sodan vuoksi.⁸⁶ Esimerkiksi kesäkuussa 2023 Kahovkan padon räjäyttäminen aiheutti sekä välittömiä että pitkäaikaisia vahinkoja alueen ympäristölle, ihmisille ja muille eläimille.⁸⁷

Luonnontuhontaa ja siitä hyötymistä ei kuitenkaan tapahdu ainoastaan sodan aikana. SE:n lakimuutosaloite ilmentää tietoisuutta siitä, että luonnolla on itseisarvo kaikissa olosuhteissa. Sen tunnustamiseksi ihmisen yhdessä muiden lajien kanssa asuttaman planeetan hyvinvointi pitäisi asettaa kansainvälisessä lainsäädännössä etusijalle. SE:n vaatimuksissa kuvatut luonnontuhonnan muodot edustavat samoja luontoa alistavia ja riistäviä toimintoja, joita myös ekofeminismi tarkastelee. Ekokriisiä ei voida globaalisti ratkaista ilman, että haastetaan myös ne sortavat yhteiskuntasuhteet ja -rakenteet, jotka mahdollistavat luonnontuhonnan harjoittamisen. Ansioistaan huolimatta luonnontuhonta on kuitenkin määritelmänä haastava. Se saat-
taa väärinymmärrettyinä jopa vahvistaa ekofeminismin kritisoimaa dualismia siitä, että ympäristön hyvinvointi ja ihmisten hyvinvointi olisivat toisistaan erillisiä asioita.⁸⁸

Luonnontuhonta tulisikin ymmärtää ennen kaikkea holistisena käsitteenä, ekologisen kytkeytyneisyyden kautta. Tässä hetkessä toteutettu luonnontuhonta kohdistuu aina samalla myös siihen tulevaisuuden luontoon, joka aiheutettujen pitkäaikaisten ympäristövahinkojen myötä on tulevaisuuden maapallolta tärvelty. Tämä ajatus vastaa intersektionaaliseksi ja ylisukupolviseksi laajennettuna edellä esitettyä D'Eaubonnon alkuperäistä väitettä naisten sorron ja luonnon sorron välittömästä yhteydestä ja siitä, kuinka kummankaan vapauttaminen ei voi tapahtua ilman toisenkin vapautumista. Samoin tästä syystä intersektionaalisuuden tulisi olla välttämätön osa myös ekofeminististä ylisukupolvista ja tulevaisuusorientoitunutta oikeusajattelua. Kuten *A.E. Kings* tiivistää, ekokriisiä viheliäisenä ongelmana ei voida edes käsitellä tavalla, joka ei olisi intersektionaalinen.⁸⁹ Toisin sanoen ekokriisiä ei voida ratkaista, ellei huomioida intersektionaalisia ja ylitilallisia-ajallisia näkökulmia.

5. Lopuksi

Ekofeminististä viitekehystä sovellettaessa on tärkeää tunnistaa ja erottaa 1970-luvulla syntynyt ekofeministinen perinne ja se, mitä suuntaus nykyään edustaa. Varhaisen radikaalin ekofeminismin tärkein perintö on, että luontoa sortavia rakenteita ei voida tarkastella kiinnittämättä huomiota myös muuhun samojen valtarakenteiden ylläpitämään sortoon. Samalla tavalla kuin luontoa ja ihmisryhmiä on alistettu kolonialismiin ja imperialismiin nojaavilla valtakursseilla, kapitalistinen diskurssi hallitsee nyt ympäristöä tulevien sukupolvien oikeuksien kustan-

85 Hakala – van der Vet 2022.

86 Ks. esim. Nuotio 2023, s. 634–635; YK:n ympäristöohjelman raportti *The Environmental Impact of the Conflict in Ukraine: A Preliminary Review* (2022) osoitteessa www.unep.org/resources/report/environmental-impact-conflict-ukraine-preliminary-review.

87 Ks. esim. Vyshnevskiy ym. 2023. Yleisemmin sotilaallisen toiminnan vaikutuksista ympäristöön, ks. Tammi – Hast – Kotilainen 2024, s. 203–207.

88 Minkova 2021.

89 Kings 2017, s. 74.

nuksella, luonnon itseisarvon ohittaen. Tämän tulevia sukupolvia sortavan ja tulevaisuudelle kuuluvaa ympäristöä nykyhetkessä riistävän valtarakenteen paljastamista ja purkamista myös ilmasto- ja ympäristöliikkeet vaativat.

Tässä artikkelissa tarkasteltujen liikkeiden esittämien vaatimusten keskeiset oikeudelliset ulottuvuudet liittyvät ylisukupolviseen oikeudenmukaisuuteen, tiedonsaantioikeuksiin ja velvollisuuksiin luontoa kohtaan. Vaatimukset kiinnittyvät ennen kaikkea Pariisin ilmasopimukseen, mutta myös perus- ja ihmisoikeuksiin. SE pyrkii vaikuttamaan luontoa alistaviin oikeudellisiin rakenteisiin vaatimalla niiden muuttamista kohti luonnon itseisarvon tunnistamista. Lisäksi se pyrkii osoittamaan ne toimijat, jotka syyllistyvät ympäristön vahingoittamiseen. Vaatimukset liittyvät osaltaan luonnontuhon tunnistamiseen ylisukupolvisena väkivaltana, mutta myös sellaisista dualismeista eroon pyrkimiseen, jotka arvottavat antroposentrisen kulttuurin luontoa tärkeämmäksi tai siitä erilliseksi.

FFF ja XR kohdistavat osan vaatimuksistaan tiedon käyttöön ja saavutettavuuteen. FFF painottaa, että julkisen vallan tulisi kuunnella tiedeyhteisöä päätöksenteossa, kun taas XR vaatii tiedon jakamista ja saavutettavuutta päättäjätasolta kaikille. Tässä suhteessa XR:n vaatimus edustaa enemmän horisontaalista käsitystä oikeudesta tietoon, kun taas FFF:n vaatimus nojaa malliin, jossa poliittiset päättäjät tekevät tulevaisuutta koskevat päätökset tutkijoita kuunnellen. XR:n vaatimuksena on yhteiskuntasopimus, jossa julkinen valta on vastuussa kansalaisten tiedottamisesta, mutta jossa tiedon pohjalta tehtävät päätökset tapahtuvat kansalaisfoorumien kautta. Vaatimukset kansalaisfoorumista ja ilmasto-oikeudenmukaisuudesta tunnistavat sen valta-aseman tuottaman vastuun, joka nykyisillä sukupolvilla on tulevista. Kun yhdistetään esitetyt vaatimukset sukupolvien välisestä oikeudenmukaisuudesta ja luonnontuhon kriminalisoimisesta, saadaan ratkaistavaksi perustavanlaatuinen oikeudellinen kysymys siitä, kenelle ja kenen ympäristöä ekokriisiltä turvataan, ja mitä valitaan jättää turvaamatta.

Abstract in English

THE STRUGGLE FOR FUTURE SPACE: ECOFEMINIST LEGAL PERSPECTIVES ON CLIMATE AND ENVIRONMENTAL MOVEMENTS

In a critically oriented environmental law theory article, the possibilities of using ecofeminist legal methodology to explain and analyze current international climate and environmental movements are examined. The focus is on Fridays for Future, Extinction Rebellion, and Stop Ecocide. The article illustrates how updated ecofeminist methodological approach encompasses and identifies an intersectional and posthuman discourse related to the oppression of nature, reflecting demands made on behalf of future generations. The article deliberates on the tools that an ecofeminist approach can provide for understanding intergenerational rights and the demands presented by contemporary climate and environmental movements.

Keywords: ecofeminism, critical environmental law, future generations, climate movement, ecocrisis

Lähteet

- Aaltola, Elisa, Ihminen eläimenä ja osana luontoa, s. 263–283 teoksessa Vilma Hänninen – Elisa Aaltola (toim.) Ihminen kaleidoskoopissa: ihmiskäsitysten kirjoja tutkimassa. Gaudeamus 2020.
- Arffman, Atte, Hurrikaanien pitkät jäljet. Poliitikasta 14.10.2022. <https://politiikasta.fi/hurrikaanien-pitkat-jaljet/>.
- Banerjee, Damayanti – Bell, Michael M., Ecogender: Locating Gender in Environmental Social Science. *Society & Natural Resources* 20(1) 2007, s. 3–19.
- Birrell, Kathleen – Matthews, Daniel, Laws for the Anthropocene: Orientations, Encounters, Imaginaries. *Law and Critique* 31(3) 2020, s. 233–238 (Birrell – Matthews 2020a).
- Birrell, Kathleen – Matthews, Daniel, Re-storying Laws for the Anthropocene: Rights, Obligations and an Ethics of Encounter. *Law and Critique* 31(3) 2020, s. 275–292 (Birrell – Matthews 2020b).
- Bodansky, Daniel, The Paris Climate Change Agreement: A New Hope? *The American Journal of International Law* 110(2) 2016, s. 288–319.
- Boyd, David R., *The Environmental Rights Revolution a Global Study of Constitutions, Human Rights, and the Environment*. UBC Press 2012.
- Buzogány, Aron – Scherhauser, Patrick, Framing Different Energy Futures? Comparing Fridays for Future and Extinction Rebellion in Germany. *Futures* 137 2022, s. 1–10.
- Calzadilla, Paola Villavicencio – Kotzé, Louis J., Living in Harmony with Nature? A Critical Appraisal of the Rights of Mother Earth in Bolivia. *Transnational Environmental Law* 7(3) 2018, s. 397–424.
- Crenshaw, Kimberlé W., Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics. *University of Chicago Legal Forum* 1989, s. 139–167.
- Crenshaw, Kimberlé W., Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Color. *Stanford Law Review* 43(6) 1991, s. 1241–1299.
- Crook, Martin – Short, Damien – South, Nigel, Ecocide, Genocide, Capitalism and Colonialism: Consequences for Indigenous Peoples and Global Ecosystems Environments. *Theoretical Criminology* 22(3) 2018, s. 298–317.
- Cullis-Suzuki, Severn, Introduction, s. 1–7 teoksessa Thomas Cottier ym. (toim.) *Intergenerational Equity: Environmental and Cultural Concerns*. Brill Nijhoff 2019.
- Davies, Margaret, Feminism and the Flat Law Theory. *Feminist Legal Studies* 16(3) 2008, s. 281–304.
- Davis, Angela Y. *Women, Race & Class*. Random House 1981.
- Delap, Lucy, *Feminisms. A Global History*. Penguin Random House 2020, s. 101–140.
- Fisher, S. D. E., Pauli Murray's Peter Pan: Perspectives from the Margins of Gender and Race in Jim Crow America. *Transgender Studies Quarterly* 3(1–2) 2016, s. 95–103.
- Fransberg, Malin ym., Tytöt ja pojat ympäristötoimijoina. Ekofeministisiä ja intersektionaalisia tulkintoja, s. 137–154 julkaisussa Tomi Kuilakoski (toim.) *Kestävää tekoa. Nuorisobarometri* 2021. Nuorisotutkimusseura 2021.
- Gaard, Greta, Living Interconnections with Animals and Nature, s. 1–12 teoksessa Greta Gaard (toim.), *Ecofeminism. Women, Animals, Nature*. Temple University Press 1993.
- Gaard, Greta, Ecofeminism Revisited: Rejecting Essentialism and Re-Placing Species in a Material Feminist Environmentalism. *Feminist Formations* 23(2) 2011, s. 26–53.
- Gaard, Greta, Indigenous Women, Feminism, and the Environmental Humanities. *Resilience: A Journal of the Environmental Humanities*, 1(3) 2014, s. 86–99.
- Gaard, Greta, *Critical Ecofeminism*. Lexington Books 2017.
- Gaard, Greta, Queering the Climate, s. 515–536 teoksessa Paul M. Pulé – Martin Hultman (toim.) *Men, Masculinities, and Earth. Contending with the (m)Anthropocene*. Springer 2021.

- Gates, Barbara T., A Root of Ecofeminism. *Ecoféminisme. Interdisciplinary Studies in Literature and Environment* 3(1) 1996, s. 7–16.
- Hakala, Emma – van der Vet, Freek, Ukrainan sodan ympäristötuhot uhkaavat jättää pitkän jäljen. Kehitys 1.6.2022. <https://kehityislehti.fi/ukrainan-sodan-ymparistotuhot-uhkaavat-jattaa-pitkan-jaljen/>.
- Halme-Tuomisaari, Miia – Rapin, Alina, “Minä olen joki, joki on minä” – Ympäristö, ihmisoikeudet ja ontologinen muutos. *Oikeus* 50(4) 2021, s. 559–569.
- Hancock, Ange-Marie, *Intersectionality: an Intellectual History*. Oxford University Press 2016.
- Haraway, Donna, *Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature*. Taylor & Francis Group 1991.
- Haraway, Donna, *When Species Meet*. University of Minnesota Press 2008.
- Haraway, Donna, *Staying with the Trouble: Making Kin in the Chthulucene*. Duke University Press 2016.
- Harrison, Rodney, *Heritage: Critical Approaches*. Routledge 2013.
- Heikkurinen, Pasi, Atechnological Experience Unfolding: Meaning for the Post-Anthropocene, s. 99–109 teoksessa Pasi Heikkurinen – Toni Ruuska (toim.), *Sustainability Beyond Technology: Philosophy, Critique, and Implications for Human Organization*. Oxford University Press 2021.
- Heiskanen, Heta-Elena, Lapin käräjäoikeuden ihmisoikeustuomiot turvaavat saamelaisten kalastusoikeudet. *Perustuslakiblogi* 12.3.2019.
- Higgins, Polly ym., Protecting the Planet: a Proposal for a Law of Ecocide. *Crime, Law, and Social Change* 59(3) 2013, s. 251–266.
- Hirvonen, Ari, Kiistojen kaupunki sääntöjen, hallinnoinnin ja vastarinnan tilana. *Oikeus* 3/2011, s. 293–312.
- Hooks, Bell, *Feminist Theory: From Margin to Center*. South End Press 1984.
- Houtbeckers, Eeva, Ekofeministinen kohtuutus ja ekososiaaliset kriisit. *Poliittinen talous* 10(2) 2022, s. 66–88.
- Hughes, Elaine, Fishwives and Other Tails: Ecofeminism and Environmental Law. *Canadian Journal of Women and the Law* 8(2) 1995, s. 502–530.
- Huttunen, Janette, Young Rebels Who Do Not Want a Revolution: The Non-participatory Preferences of Fridays for Future Activists in Finland. *Frontiers in Political Science* (3) 2021, s. 1–11.
- Hyvärinen, Pieta – Koistinen, Aino-Kaisa – Kovanen, Tuija, Tuottavan hämmennyksen äärellä: näkökulmia feministiseen pedagogikkaan ympäristökrisisen aikakaudella. *Sukupuolentutkimus* 34(1) 2021, s. 6–18.
- Johansson, Vilja, Just Transition as an Evolving Concept in International Climate Law. *Journal of Environmental Law*, 35(2) 2023, s. 229–249.
- Jones, Emily, *Feminist Theory and International Law: Posthuman Perspectives*. Routledge 2023.
- Karhu, Sanna, “Näimme kaiken omin silmin”: teurastamot väkivallan ja vastuun häivyttäjinä, s. 301–326 teoksessa Taija Kaarlenkaski – Otto Latva (toim.), *Tunteva tuote: Kuinka elämistä tuli osa teollista tuotantoa?* Vastapaino 2022.
- Kemmerer, Lisa, An Ecofeminist Analysis of Worldviews and Climate Change, s. 43–58 teoksessa Núria Almiron – Jordi Xifra (toim.), *Climate Change Denial and Public Relations*. Routledge 2020.
- Kings, A. E., Intersectionality and the Changing Face of Ecofeminism. *Ethics and the Environment* 22(1) 2017, s. 63–87.
- Koivurova, Timo, Kansainvälinen ympäristöoikeus, s. 159–174 teoksessa Lauri Hannikainen *Kansainvälisen oikeuden käsikirja*. Tietosanoma 2014.
- Kortetmäki, Teea, Ilmastokriisi ja rakenteellinen epäoikeudenmukaisuus, s. 85–103 teoksessa Simo Kyllönen – Markku Oksanen (toim.), *Ilmastonmuutos ja filosofia*. Gaudemus 2020.
- Kotkas, Toomas, Tulevien sukupolvien oikeudet ja sosiaaliturvajärjestelmän taloudellinen kestävyys. *Lakimies* 1/2025, s. 75–96.
- Kurki, Visa, Legal Personhood and Animal Rights. *Journal of Animal Ethics* 11(1) 2021, s. 47–62.
- Kurki, Visa, Eläinoikeudesta oikeudenalana. *Lakimies* 1/2022, s. 178–181.
- Lefebvre, Henri, *The Production of Space*. Blackwell Publishing 1991.

- Lehtinen, Sanna S., Repeämä lakimaisemassa: ilmastokriisi tilallis-ajallisena kaikkeuden konfliktina. *Oikeus* 50(4) 2021, s. 527–549.
- Levin, Kelly, Overcoming the Tragedy of Super Wicked Problems: Constraining Our Future Selves to Ameliorate Global Climate Change. *Policy Sciences* 45(2) 2012, s. 123–152.
- Lewis, Bridget, The Rights of Future Generations within the Post-Paris Climate Regime. *Transnational Environmental Law* 7(1) 2018, s. 69–87.
- Lorde, Audre, *Sister Outsider. Esseitä ja puheita*. Kosmos 2022.
- Lykke, Nina, *Feminist Studies: A Guide to Intersectional Theory, Methodology and Writing*. Routledge 2010.
- Mallory, Chaone, Environmental Justice, Ecofeminism, and Power, s. 251–258 teoksessa Ricardo Rozzi ym. (toim.), *Linking Ecology and Ethics for a Changing World*. Springer 2013.
- Massey, Doreen, *For Space*. SAGE Publications 2005.
- Merchant, Carolyn, The Scientific Revolution and The Death of Nature. *Isis* 97(3) 2006, s. 513–533.
- Mielityinen, Sampo, Vahingonkorvausoikeus ja ilmastonmuutos. *Ympäristöjuridiikka* 4/2021 s. 102–119.
- Mies, Maria – Shiva, Vandana, Introduction: Why We Wrote this Book Together, s. 1–21 teoksessa Maria Mies – Vandana Shiva, *Ecofeminism*. Zed Books 2014.
- Minkova, Liana Georgieva, The Fifth International Crime: Reflections on the Definition of ‘Ecocide’. *Journal of Genocide Research* 2021, s. 1–22.
- Morrow, Karen, Perspectives on Environmental Law and the Law Relating to Sustainability: a Continuing Role for Ecofeminism?, s. 126–152 teoksessa Andreas Philippopoulos-Mihalopoulos (toim.), *Law and Ecology: New Environmental Foundations*. Routledge 2011.
- Morrow, Karen, Ecofeminism and the Environment: International Law and Climate Change, s. 432–449 teoksessa Margaret Davies – Vanessa E. Munro (toim.), *The Ashgate Research Companion to Feminist Legal Theory*. Routledge 2016.
- Morrow, Karen, Ecofeminist Approaches to the Construction of Knowledge and Coalition Building – Offering a Way Forward for International Environmental Law and Policy, s. 289–315 teoksessa Andreas Philippopoulos-Mihalopoulos – Victoria Brooks (toim.) *Research Methods in Environmental Law: a Handbook*. Edward Elgar Publishing 2017.
- Muller, S. Marek, *Impersonating Animals: Rhetoric, Ecofeminism, and Animal Rights Law*. Michigan State University Press 2020.
- Mutanen, Anu, Tulevien sukupolvien oikeuksien turvaaminen suomalaisessa valtiosääntöoikeudessa. *Lakimies* 7–8/2023, s. 1080–1108.
- Niemi, Hanna-Maria, Oikeus, ihmisarvo ja ilmastokriisi. *Oikeus* 1/2022, s. 59–79.
- Nuotio, Kimmo, Rikosoikeus kohtaa kestävän kehityksen haasteet. *Ympäristöjuridiikka* 4/2021, s. 25–48.
- Nuotio, Kimmo, Vena ”ja”n hyö ”kka”ys Ukrainaan – Vena ”ja”n ja Ukrainan oikeusvaltiokehityksen tiet eroavat. *Defensor Legis* 4-5/2023, s. 628–637.
- Oksala, Johanna, *Feminism, Capitalism, and Ecology*. Northwestern University Press 2023.
- Oppermann, Serpil, Feminist Ecocriticism. A Posthumanist Direction in Ecocritical Trajectory, s. 19–36 teoksessa Greta Gaard ym. (toim.), *International Perspectives in Feminist Ecocriticism*. Routledge 2013.
- Paavilainen, Aleksi, Sosialisatio ja varhaiskasvatus kapitaliseen aikakaudella: ekososiaalisen kasvusteorian ekofeministinen kritiikki. *Kasvatus & Aika* 16(3) 2022, s. 9–24.
- Paloniitty, Tiina: Kestävyys: oikeudenala, temaaninen kokonaisuus vai jotain muuta? *Lakimies* 1/2022, s. 182–184.
- Philippopoulos-Mihalopoulos, Andreas, Critical Environmental Law as a Method in the Anthropocene, s. 131–155 teoksessa Andreas Philippopoulos-Mihalopoulos – Victoria Brooks (toim.), *Research Methods in Environmental Law: a Handbook*. Edward Elgar Publishing 2017.
- Plumwood, Val, *Feminism and the Mastery of Nature*. Routledge 1993.

- Rautiainen, Pauli, Portugalilaiset lapset ja nuoret haastoivat Suomen Euroopan ihmisoikeustuomioistuimeen ilmastonmuutoksen vastaisten toimien laiminlyönnestä. Perustuslakiblogi 4.9.2020. <https://perustuslakiblogi.wordpress.com/2020/09/04/pauli-rautiainen-portugalilaiset-lapset-ja-nuoret-haastoivat-suomen-euroopan-ihmisoikeustuomioistuimeen-ilmastonmuutoksen-vastaisten-toimien-laiminlyönnestä/>.
- Rautiainen, Pauli – Koivisto, Ida, Oikeuden maailmaan kuviteltu ihminen ja hänen itsemääräämisoikeutensa rajat. Oikeus 47(4) 2018, s. 465–481.
- Reponen, Tuulia, Elokapinaa!, s. 164–194 teoksessa Teemu Vaarakallio (toim.) Viimeinen siirto. Suomalainen ympäristöliike nyt eli kuinka mahdollista tehdä. S&S 2021.
- Rikander, Henri – Muukkonen, Matti, Elokapinan jälkipyykkiä – poliisin toimivaltuuksien tarkastelua. Edilex-sarja 46/2020.
- Romppanen, Seita ym., Ilmastovaikutukset ympäristönsuojelulaissa. Ympäristöpolitiikan ja oikeuden vuosikirja XIV 2021, s. 217–257.
- Romppanen, Seita – Huhta, Kaisa, EU:n ilmasto- ja energiaoikeus kestävyysmurroksen vauhdittajina. Ympäristöpolitiikan ja -oikeuden vuosikirja XV 2022, s. 50–78.
- Rosenberg, Mikko, Kasvatus monilajiseen empatiaan. Aikuiskasvatus 40(3) 2020, s. 176–186.
- Salminen, Jaakko – Rajavuori, Mikko, Yritysten arvoketjupäästöjen hallinta, sääntely ja vastuu. Oikeus 4/2021, s. 481–502.
- Salmón, Enrique, Kincentric Ecology: Indigenous Perceptions of the Human-Nature Relationship. Ecological Applications, 10(5) 2000, s. 1327–1332.
- Schild, Verónica, Feminisms, the Environment and Capitalism: On the Necessary Ecological Dimension of a Critical Latin American Feminism. Journal of International Women's Studies 20(6) 2019, s. 23–43.
- Serres, Michel, Luontosopimus. Vastapaino 1994.
- Shiva, Vandana, Staying Alive. Women, Ecology and Survival in India. Zed Books 1988.
- Soininen, Niko – Halonen, Kirsi-Maria – Similä, Jukka, Kestävyysmurros vaatii poikkeusolollista tutkimusta. Ympäristöjuridiikka 4/2021 s. 3–5.
- Stump, Nicholas F., Remaking Appalachia: Ecosocialism, Ecofeminism, and Law. West Virginia University Press 2021.
- Tammi, Iida-Maria – Hast, Susanna – Kotilainen, Noora, Sota, ympäristö ja posthumanismi. Yli ihmisen kategorian, s. 197–210 teoksessa Susanna Hast – Noora Kotilainen (toim.) Sodan pauloissa. Militarismi suomalaisessa yhteiskunnassa. Gaudeamus 2024.
- Tong, Rosemarie, Feminist Thought: A More Comprehensive Introduction. Taylor & Francis Group 2017.
- Thörn, Håkan – Svenberg, Sebastian, 'We Feel the Responsibility That You Shirk': Movement Institutionalization, the Politics of Responsibility and the Case of the Swedish Environmental Movement. Social Movement Studies 15(6) 2016, s. 593–609.
- UNDP, Climate change's impact on coastal flooding to increase 5-times over this century, putting over 70 million people in the path of expanding floodplains, according to new UNDP and CIL data. 28.11.2023. www.undp.org/press-releases/climate-changes-impact-coastal-flooding-increase-5-times-over-century-putting-over-70-million-people-path-expanding-floodplains.
- UNICEF, The Coldest Year of the Rest of their Lives: Protecting children from the Escalating Impacts of Heatwaves. UNICEF 2022.
- Vainionpää, Katja – Mäkinen, Lotta – Mäenpää, Eero – Pakkala, Jukka, Raakkuopas Satakuntaan ja Varsinais-Suomeen, Pirkanmaan, Etelä-Pohjanmaan ja Varsinais-Suomen elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskukset 2023.
- Verchick, Robert R. M., Feminist Theory and Environmental Justice, s. 63–77 teoksessa Rachel Stein (toim.) New Perspectives on Environmental Justice: Gender, Sexuality, and Activism. Rutgers University Press 2004.
- Viljanen, Mika, Antroposeenin varallisuus-oikeus. Oikeus 4/2021, s. 503–526.
- Vyshnevskiy, Viktor ym., The Destruction of the Kakhovka Dam and its Consequences. Water International, 48(5) 2023, s. 631–647.
- Warren, Karen, The Power and the Promise of Ecological Feminism. Environmental Ethics 12(2) 1990, s. 125–144.